

УДК 343.8

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК ЯК СКЛАДОВА ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Кутєпов М.Ю., к. ю. н.,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено теоретичним проблемам ресоціалізації жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальній адаптації, а також надання постпенітенціарної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі.

Ключові слова: ресоціалізація, реабілітація, соціальна адаптація, постпенітенціарна допомога, соціально-виховна робота.

Статья посвящена теоретическим проблемам ресоциализации женщин, отбывающих наказание в учреждениях исполнения наказаний, в частности, их социальной адаптации, а также обеспечению постпенитенциарной помощи после освобождения из мест лишения свободы.

Ключевые слова: ресоциализация, реабилитация, социальная адаптация, постпенитенциарная помощь, социально-воспитательная работа.

Kutepov M.Y. THE SOCIAL ADAPTATION OF WOMEN, SERVING TIME IN PRISONS, AS A PART OF THEIR RESOCIALIZATION

The article covers the theoretical problems of resocialization of women, serving time in prisons, particularly their social adaptation, as well as post-penitentiary support after their release.

Key words: resocialization, rehabilitation, social adaptation, post-penitentiary support, social and educational work.

Вступ. Жінка за своєю природою асоціюється з такими цінностями, як турбота, ніжність, збереження домашнього затишку. Але, на жаль, існує й інша природа жінки. Це деструктивні прояви руйнівної поведінки. Йдеться про жіночу злочинність.

Як відомо, злочинність сама по собі не є чимось світлим та позитивним, і тому справедливо викликає у суспільстві почуття обурення, засудження, страху, ненависті, відрази. Але, навіть у межах цього явища є такі аспекти, які взагалі здаються чимось брутальним і брудним. До них, зокрема, належить злочинність серед жінок.

По закінченні терміну покарання засуджені жінки знову потрапляють до суспільства, норм і законів якого вони повинні дотримуватися, але такі жінки не завжди у змозі їм слідувати через специфічні особистісні властивості і виражену соціальну дезадаптованість.

Після відбування покарання засуджені жінки майже не можуть відновитися як особистості у суспільстві. До цього додаються хвороби, які вони отримують у в'язниці: туберкульоз, ВІЛ/СНІД, соматичні хвороби, хронічні статеві хвороби [5, с. 139].

Більшості з них немає куди повертатися, сім'ї розпалися, зв'язки з дітьми розірвані, навички роботи втрачено. Водночас, чим більший вік засудженої жінки, тим важче проходить її реабілітація. З віком все гостріше відчувається втрата особистісних перспектив, змінюються соціальні функції, звички, реакції на різні конфліктні ситуації.

Як зазначив російський кримінолог В.М. Кудрявцев, сім'я – це головна ланка у злочинному ланцюгу. Для злочинниць, як під

час відбування покарання, так і в період адаптації, родина є важливим стримуючим фактором. Але, якщо у більшості чоловіків-злочинців за таких обставин сім'я зберігається, то у жінок – руйнується, а створити нову сім'ю їм нечасто вдається. Розлучені чоловіки укладають повторний шлюб частіше ніж жінки приблизно на 10%.

Таким чином, як ми бачимо, жінкам, які пройшли через місця позбавлення волі, складніше дається процес ресоціалізації [10, с. 117].

Тому засуджена жінка в сучасній пенітенціарній системі є особливим об'єктом ресоціалізації, а вирішення проблеми повернення у суспільство таких жінок має бути на першому плані як у роботі установ виконання покарання, так і всього суспільства в цілому.

Теоретичною основою написання статті стали наукові і навчальні праці таких учених: В.А Бадири, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, Н.В. Жевакіної, О.М. Жука, А.Р. Кожушко, О.В. Михайленка, Р.В. Перелігіної, М.М. Чаплика, О.О. Шкута.

Постановка проблеми. Ресоціалізація жінок, які відбули покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальна адаптація, на сьогодні є актуальною та гострою проблемою для сучасного суспільства.

Метою статті є дослідження теоретичних проблем ресоціалізації жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальна адаптація, а також надання постпенітенціарної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі.

Результати дослідження. Ресоціалізація засудженої жінки полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі,

зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції.

Важливим елементом ресоціалізації засудженої жінки є комплексна програма підготовки до життя на волі. Складовими такої програми є:

1) правовий аспект (полягає у правовій регламентації процесу підготовки до звільнення з місць позбавлення волі);

2) психологічний аспект (урахування психологічних особливостей особистості засудженої);

3) соціальний аспект (побудова позитивних модулів вирішення соціальних проблем після звільнення);

4) професійний аспект (можливість одержати спеціальність за допомогою навчання під час відбування покарання);

5) освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень);

6) медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів);

7) фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою і спортом) [5, с. 140–141].

Отже, ресоціалізація як юридична категорія передбачає пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення на волю) періоди, коли відбувається соціальна адаптація, що потребує працевлаштування й надання правової, соціальної, медичної та психологічної допомоги.

Відповідно, соціальна адаптація тісно пов'язана з ресоціалізацією, її здійснюють у постпенітенціарний період, тобто після звільнення засудженої, коли вона знову проходить процес адаптації – шукає роботу, житло, установлює соціальні зв'язки, а також навчається в освітніх закладах чи на курсах. Ресоціалізація – ширше поняття, ніж соціальна адаптація, оскільки охоплює й пенітенціарний період [4, с. 66].

Соціальна адаптація жінок – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення зв'язків колишньої засудженої та її соціальну реабілітацію після звільнення. Якщо людині, яка вийшла з місць позбавлення волі, створити гідні житлові умови, працевлаштувати, надати правову, фінансову, психологічну та медичну допомогу, то процес реабілітації відбуватиметься успішно й не буде повторної злочинності. Якщо ж звільнений не зможе знайти роботу, житло, не створить сім'ю, не налагодить зв'язків із родичами і близькими та не отримає правової, медичної, психологічної і фінансової допомоги, то він знову стане на злочинний шлях. Тому саме постпенітенціарна ресоціалізація має важливе значення для соціальної адаптації особистості.

Соціальна реабілітація при цьому розглядається як процес, який супроводжує відносини між суспільством, його інститутами та суб'єктом адаптації, тобто як актуальний контекст соціальних умов адаптації, що впливає на характер, спрямованість і успішність процесу ресоціалізації. Метою керування процесом соціальної реабілітації жінок, вийшовших з місць позбавлення волі, є відновлення їх-

нього об'єктивного і суб'єктивного статусу повноправних громадян, які дотримуються правових і моральних норм поведінки. Перша задача стосується суспільства, вона забезпечує відновлення об'єктивних параметрів їх статусу, а друга – самого індивіда, і визначає нормалізацію суб'єктивних характеристик звільненого [6, с. 262].

Отже можна дійти висновку, що основною метою соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення у особистості суспільно-корисних зв'язків, навичок, звичок і кваліфікації.

Великого значення набуває соціально-виховна робота з засудженими жінками. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність не тільки співробітників пенітенціарних установ, але й представників інших соціальних інституцій для досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує застосування громадського впливу до засуджених жінок як основного засобу їх виправлення та перевиховання.

Застосування громадського впливу до засуджених регламентується ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу України [1]. Згідно з цією статтею представники громадськості виконують такі завдання: здійснюють громадський контроль за порядком і умовами виконання покарань, беруть участь у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Залучення представників різних державних та недержавних організацій до здійснення соціально-виховної роботи із засудженими жінками позитивно впливає на процеси їхнього перевиховання та ресоціалізації, адже здійснюється у відповідності до принципу тісного зв'язку процесу перевиховання з реальним життям. Реалізація цього принципу передбачає поновлення та налагодження соціально-корисних зв'язків і відносин засуджених, постійне ознайомлення їх з соціально-економічними, політичними, культурними проблемами, формування в них позитивних соціальних установок, залучення засуджених до соціально-корисної та особистісно значущої діяльності.

Окремої уваги заслуговує зарубіжний досвід у цій сфері. Наприклад, в Афганістані для того щоб допомогти матерям повернутися в родину, юристи та соціальні працівники таких організацій як «Всесвітня медицина» (Medica Mondiale) й «Освітній центр допомоги афганським жінкам» (Afghan Women's Educational Centre), виступають в ролі посередників між засудженими і їхніми сім'ями, що часто допомагає звільненій жінці повернутися у родину. Програма Сполученого Королівства «Жінки в ув'язненні» («Women in Prison») надає практичну допомогу засудженим до позбавлення волі жінкам у підготовці їх до виконання своїх домашніх і сімейних обов'язків після звільнення, і в цілому готує їх до виходу на свободу. Як у виправній установі, так і після звільнення (скільки буде потрібно – М. К.) жінкам надаються послуги адвоката, консультації, необхідна підтримка. Співробітники пояснюють жінкам законні права, допомагають порадами у домашніх справах, у вирішенні питань оренди житла, прострочених оренд-

них виплат, житлових пільг. Допомогають налагодити контакт з іншими організаціями, які пропонують свою підтримку [7, с. 50].

Ми вважаємо, що також можливе запозичення позитивного досвіду Норвегії, де у місцях позбавлення волі є посада «соціонома» – відповідального за соціальні зв'язки засудженого. Адже українська в'язниця має стати тим місцем, основною функцією якого буде збереження та розвиток соціального життя засудженої жінки [9, с. 169].

Зара дуже поширений, зокрема у США, метод впливу «терапії громадою», який використовується під час відбування покарання. Суть цього методу полягає у покладанні відповідальності за виправлення та ресоціалізацію не тільки на персонал, а й на самого засудженого. За таких умов в'язниця становить досить творчий інститут суспільства, де ув'язнений є активним співробітником, який може вплинути на будь-яке рішення, що його стосується, а персонал заохочує самостійні відповідальні дії. З цією метою всі актуальні проблеми «громади» обговорюються в присутності і за участю всіх службовців і засуджених, причому персонал повинен навчити ув'язнених допомагати самим собі і самостійно визначати свої завдання та шляхи їх вирішення.

Застосування аналогічних методів роботи із засудженими жінками, на нашу думку, можливе і в установах виконання покарань України.

Особливе місце у здійсненні соціально-виховної роботи із засудженими жінками також посідає діяльність релігійних організацій, які здійснюють духовне виховання ув'язнених жінок. Практика останніх років доводить, що залучення до процесу ресоціалізації і перевиховання засуджених представників різних релігійних конфесій дозволяє позитивно вплинути на почуття, поведінку, свідомість засуджених, певною мірою заспокоїти їх душу, вгамувати пристрасті, вселити надію на майбутнє.

Релігія більшою мірою пов'язана з почуттями, душевними переживаннями, внутрішнім світом людини, оскільки віра у Бога, перш за все, зумовлена не загальними, а суто особистими причинами. Психологічні ж особливості засуджених жінок (емоційна вразливість, сугестивність, підвищена подразливість, сльозливість, сентиментальність тощо – М. К.) є сприятливим ґрунтом для сприйняття основних вимог релігійної моралі, що позитивно впливає на процеси перевиховання та ресоціалізації. До того ж, релігійні спільноти і конфесії, які співпрацюють з установами виконання покарань, надають засудженим матеріальну допомогу, а також забезпечують допомогу одягом, продуктами харчування, підтримують у працевлаштуванні звільнених, допомагають налагодити втрачені соціальні зв'язки [8, с. 178].

Важливу роль у постпенітенціарній допомозі жінкам, звільненим з місць позбавлення волі, відіграє підготовка засуджених до звільнення з місць позбавлення волі, передбачена ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України [12].

Однією з важливих проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією жінок, є їх працев-

лаштування після звільнення. Забезпечення роботою є важливим чинником у процесі соціальної адаптації жінок після ув'язнення, який сприяє формуванню у них позитивних установок, тому обов'язок органів державної влади і місцевого самоврядування – допомогати у працевлаштуванні.

Деякі науковці наголошують на необхідності створити Центр ресоціалізації засуджених при Державній пенітенціарній службі України та його філії. Вони зазначають, що крім питань працевлаштування і ресоціалізації засуджених, доцільно доручити Центру вирішення питань житлового, трудового та побутового влаштування жінок, які вже відбули покарання і готуються до звільнення. При таких центрах доцільно створити спеціалізоване жіноче відділення, у яких засудженим жінкам надавали б допомогу з влаштування дітей у дитячі установи, оформлення опіки над ними, організації кваліфікованого медичного та юридичного консультативного обслуговування, надання матеріальної допомоги за необхідності [4, с. 67].

Щодо психологічної складової соціальної адаптації, то для підвищення здатності до орієнтації у складних життєвих ситуаціях, які можуть виникнути у правопорушниць, звільнених із установ виконання покарань, з ними повинні проводитися індивідуальні та групові поведінкові тренінги. Внаслідок тривалої ізоляції у жінки знижується самооцінка. Тому, під час коригуючого впливу на жіночу психіку і поведінку, необхідно виявляти все позитивне, що є в даній особистості. Це допоможе їй самоствердитися і самовизначитися [9, с. 170].

Не можна залишати поза увагою також явище стигматизації, з яким стикаються в нашому суспільстві жінки, що виходять із місць позбавлення волі. Зневажлива наліпка «зечка» підтримує у них негативні думки щодо себе та свого майбутнього. Тому необхідно працювати над подоланням тенденції негативного сприйняття у суспільстві статусу засудженої [3, с. 5].

Висновки. Злочинність чоловіків більш адекватно сприймається суспільством ніж злочинність осіб жіночої статі, яка завжди вважалась явищем неприродним, нехарактерним для жіночої натури. Мабуть тому, мало хто вірить в успішність ресоціалізації засудженої жінки.

Проте, проаналізувавши цю проблему, ми дійшли висновку, що ресоціалізація засудженої жінки все-таки можлива. Вона є комплексною загальнодержавною задачею, у вирішенні якої повинні брати участь як державні так і недержавні органи, організації, що мають відношення до її реалізації.

Як відомо, після виходу з місць позбавлення волі найгострішими для жінок є такі проблеми: конфліктні ситуації в сім'ї, улаштування дитини, вирішення питань, пов'язаних з її благополуччям, збереженням житла, особистий психологічний стан, зокрема, взаємини з колегами, друзями, родичами, власне здоров'я.

Отже, надання соціальної, психологічної, медичної допомоги та працевлаштування жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі,

є актуальною проблемою, що потребує негайного розв'язання [2, с. 10].

Проаналізувавши вищезазначене, можна дійти таких таких висновків:

по-перше: під ресоціалізацією засуджених жінок необхідно розуміти не повернення їх у суспільство такими, якими вони були, зі всією системою порушених зв'язків і спотворених ціннісних орієнтацій, а відновлення або створення позитивних направляючих поведінки, нової системи цінностей і соціальної адаптації осіб, що вчинили злочини, підготовку їх до життя на волі [11, с. 204];

по-друге: до поняття ресоціалізації засуджених жінок слід відносити процес становлення особи як соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до особи, яка вчинила злочин і засуджена за нього, комплексу правових, організаційних, психологічних, виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення повторних протиправних діянь і повернення її до нормального, самостійного, загальноприйнятого життя у суспільстві;

по-третє: ресоціалізація як соціально-правова категорія охоплює різні боки оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання, так і після звільнення з місць позбавлення волі, тому її необхідно розділяти на пенітенціарну і постпенітенціарну, тобто процес соціальної адаптації, що передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя у засуджених жінок. Це потребує нормальних житлових і побутових умов, реєстрації (прописки), працевлаштування, медичної, психологічної та соціальної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К.: ЮрінкомІнтер, 2012. – 492 с.
2. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримино-

логія; кримінально-виконавче право» / В.А. Бадира ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 17 с.

3. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – №2 (ч. 1). – С. 5–14.

4. Богатирьов І.Г. Проблеми соціальної адаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі / І.Г. Богатирьов, О.М. Неживець // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1(3). – С. 65–70. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2012_1%283%29_9

5. Жевакіна Н.В. Особливості ресоціалізації засуджених жінок / Н.В. Жевакіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 11(2). – С. 138–144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup>

6. Жук О.М. Ресоціалізація та реабілітація як юридичні категорії кримінально-виконавчого права / О.М. Жук // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 258–264. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_39

7. Кожушко А.Р. Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / А. Р. Кожушко Аліна Романівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – С. 261.

8. Михайленко О.В. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими жінками в установах виконання покарань / О.В. Михайленко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 122. – С. 175–179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP>

9. Перелигіна Р.В. Криминологія насильства осіб жіночої статі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Р.В. Перелигіна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://idpnan.org.ua/.../pereliginar.v.-kriminologiya-nasilstva-osib>

10. Чаплик М.М. Тенденції жіночої злочинності в Україні / М.М. Чаплик // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія. – 2012. – Т. 201, Вип. 189. – С. 114–118.

11. Шкута О.О. Наукові погляди на проблему виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня / О.О. Шкута // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. 4. – С. 201–206. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/201-206>

12. Кримінально-виконавчий кодекс України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page6>